

Julija Lozzi-Barković

Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Hrvatski kulturni dom u Sušaku – prilog istraživanju i valorizaciji

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

Predan 15. 8. 2005. – Prihvaćen 25. 10. 2005.

UDK: 727(497.5 Sušak)*19”

Sažetak

Članak donosi neke nepoznate i neobjavljene arhivske podatke o planiranju, natječaju i tijeku izgradnje Hrvatskoga kulturnog doma u Sušaku u razdoblju između 1934. i 1939. godine. Osim velikih ambicija Općine Sušak, koje su bile usmjerene u njegovo ostvarenje, razlozi pokretanja ovoga izuzetno zahtjevnoga graditeljskog pothvata bili su na široj državnoj razini. Hrvatski kulturni dom u Sušaku trebao je biti simbol kulturnoga napretka Kraljevine Jugoslavije, ne samo unutar granica, već i preko njih. Ideali epohe u kojoj ovo složeno zdanje

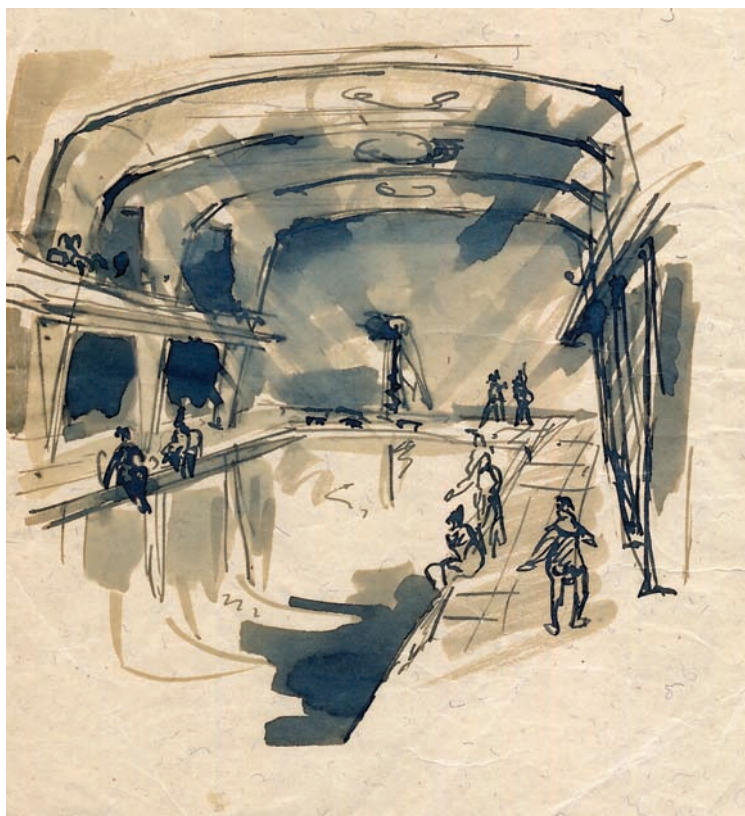
nastaje zasnivali su se na korjenitim i sveobuhvatnim promjenama načina gradnje te na demonstraciji mogućnosti primjene novih materijala. Upravo je sušački toranj, kako ga je arhitekt Josip Pićman zamislio, trebao biti manifest nove estetike stakla i čelika, a brojne izmjene koje je čitav kompleks doživio na putu od zamisli do ostvarenja bile su primarno plod ograničenih financijskih, a manje tehnoloških mogućnosti vremena.

Ključne riječi: *Hrvatski kulturni dom, Sušak, 20. stoljeće, moderna arhitektura*

O Hrvatskom kulturnom domu u Sušaku pisali su mnogi. Ponajprije sami sudionici događaja, arhitekti i inženjeri iz Sušaka i Zagreba, zatim povjesničari umjetnosti i arhitekture u člancima, katalozima i knjigama, što u cjelini potvrđuje tezu o jednome od najsmjelijih i najsloženijih projekata hrvatske moderne arhitekture između dva svjetska rata.¹ Objavljeni radovi, međutim, rijetko se temelje na izvornoj arhivskoj građi koja je sačuvana, posebno ona vezana uz natječaj i izgradnju doma.² Stoga još uvijek ima dovoljno prostora za znanstvena istraživanja na tome planu kao i na planu društvenokritičkog preispitivanja sredine koja si je u određenom trenutku postavila zadatak koji nije mogla ostvariti.

Pitanje izgradnje društvenog doma u Sušaku potaknuto je 1907. godine,³ a razmišljanja o njegovu smještaju zaustavljaju se u središtu općine, na mjestu oronule zgrade Kortila, koju se iz estetskih razloga u više navrata namjeravalo srušiti.⁴ Prvi svjetski rat, zatim talijanska okupacija Sušaka zaustavili su bilo kakvu akciju oko toga, premda je planova bilo.⁵ U realizaciju doma krenulo se tek 1934. godine, zahvaljujući prvenstveno Đuri Ružiću, gradonačelniku Sušaka u razdoblju od 1929. do 1938. godine, koji je u teškim i složenim vremenima pokazao dosljednost i odlučnost da zamisao provede u djelo.

Grad Sušak u međuratno doba preuzima znatan dio trgovačkog prometa riječke luke te postaje gospodarski i pomorski centar Hrvatskoga primorja i Gorskoga kotara. Istovremeno trebao je izrasti i u kulturno središte čitava kraja, no u tome smislu valjalo je krenuti od početka. U Sušaku nije bilo primjerene dvorane za održavanje različitih priredbi, a rad kulturnih društava bio je diletantski, te se nisu ni mogle očekivati neke važnije umjetničke manifestacije. Ta praznina nije bila »dobra reklama« za Sušak i Primorje te za Kraljevinu Jugoslaviju u cjelini, jer je upravo na granici valjalo misliti na reputaciju prema vani da »barem u očima susjeda ne bi izgledali kao kulturni barbari«. Nadalje, za domaćeg putnika i stranca Sušak je bio glavna ishodišna točka za dolazak i odlazak na more, ali sa stacionarnoga turističkog motrišta, zbog nedostatka modernoga hotela i popratnih sadržaja, nije bio dovoljno privlačan. U Sušaku je stoga formiran poseban odbor koji je dao pozitivno mišljenje o potrebi izgradnje polifunkcionalnoga društvenog doma, te se krajem 1934. godine raspisuje natječaj za njegov projekt. Osim velikih potreba grada, koje su bile usmjerene na ostvarivanje doma, razlozi pokretanja toga ambicioznog pothvata bili su na široj državnoj razini. Narodni dom u Sušaku trebao je biti simbol kulturnoga napretka Kraljevine Jugoslavije, ne samo unutar granica, već i preko njih.



Josip Pičman, *Pogled na bazen*, 1935. g., lavirani crtež, 15 x 15, 4 cm (Muzej grada Rijeke, Likovna zbirka, Inventarni broj D-244, iz donacije A. Mutnjakovića)
 Josip Pičman, *View on the swimming pool*, 1935, aqua ink drawing, 15 x 15.4 cm (Municipal Museum of Rijeka, Fine Arts Collection, call nr. D-244, from the donation of A. Mutnjaković)

Natječaj

Program natječaja za projekt Narodnog doma koji bi u sebi okupio različite sadržaje – kazališnu i koncertnu dvoranu, društvene prostorije, gradski muzej i čitaonicu, kavanu i restoran, hotel i kupalište – sastavilo je gradsko poglavarstvo uz suradnju delegiranih članova Kluba arhitekata iz Zagreba. Izbor zemljišta, zbog kompleksnosti doma u sadržajnome i graditeljskome smislu, bio je ograničen, tim više što je u obzir dolazilo jedino središte Sušaka, »izvan kojega domu nije bilo mjesta«. ⁷ Preostao je stoga spominjani Kortil na sjecištu danas istoimene Strossmayerove ulice i Boulevarda, zemljište u obliku kljuna, koje je tvorilo serpentinu s visinskom razlikom od dvanaest metara između početne i završne točke, čija je dužina iznosila sto, a širina, u najvećoj izmjeri, trideset metara.

Premda je okosnica građevinskog programa bila složena, projektantima je bila dopuštena sloboda stvaranja. Broj i veličina prostorija doma nisu bili kruto zadani, već se tražila cjelovita idejna koncepcija, »koja može samo u slobodnoj misli da se rodi«. ⁸

Natječaj, raspisan 22. 11. 1934. godine, objavljen je u više tiskovina u razmaku od nekoliko dana: u beogradskoj »Politici«, zagrebačkim »Novostima« i ljubljanskom »Jutru«, a za njegove uvjete zanimali su se i inženjeri arhitekture mlađe generacije, koji su tih godina studirali ili diplomirali na

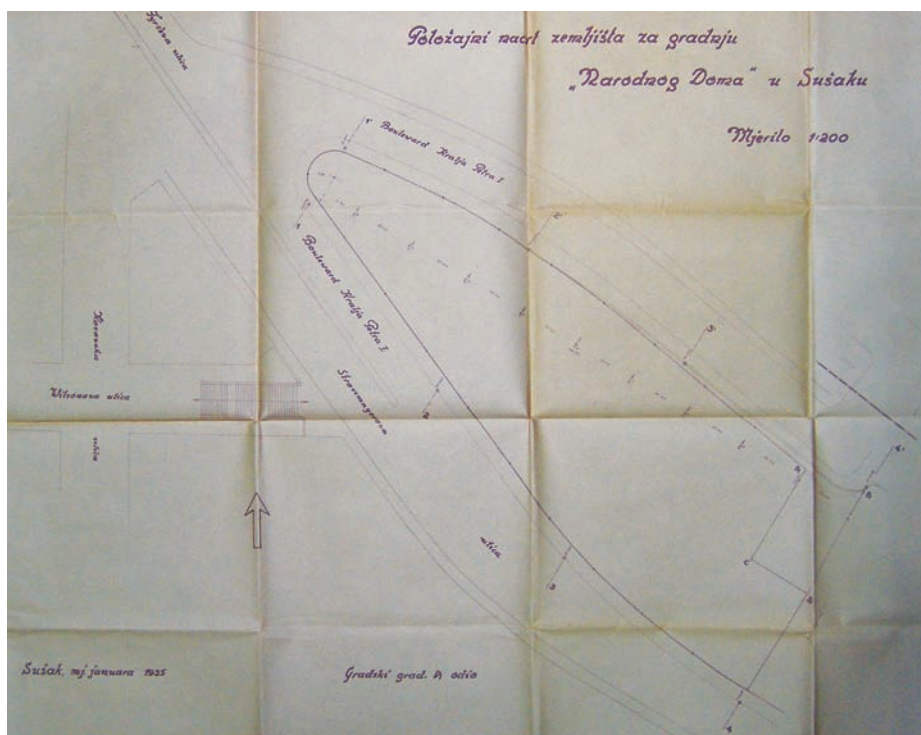
tehničkim fakultetima u domovini, i oni stariji, školovani u Beču i Drezdenu, zatim autori koji su arhitekturu specijalizirali na akademijama likovnih umjetnosti te sveučilišni profesori i asistenti. ⁹ Najbrojniji radovi stižu, logično, iz Zagreba, ponajviše od inženjera arhitekture: Vladimira Potočnjaka, Zdenka Stržića, Zorislava Franjetića i Velimira Jamnickog, potom Selimira Dumengjića, Slavka Löwyja, Stanka Kliske, Stjepana Gomboša, Ivana Jamnickog i Rudolfa Kemsta, zatim arhitekata Antuna Ulricha i Mladena Kauzlarića te Jaroslava Fabkovića (arhitekt i akademski slikar). Izdvajaju se imena Drage Iblera, profesora na Odjelu za arhitekturu Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, i, napokon, Josipa Pičmana. Članovi ocjenjivačkog suda bili su inž. Stjepan Hribar i inž. dr. Pavao Deutsch. Od inženjera arhitekture prisutni su i slovenski autori, pretežno iz Ljubljane: Danilo Kocjan, Joža Stopar, Miroslav Oražem, Herman Hus i Milan Lever te Boris Počkar. Iz Beograda su pristigle osnove arhitekata Marijana Ivacića, Asriela Manojlovića, profesora Sterligona i Spasoja Jovanovića. Natječu se i inženjeri Milivoj Kundak i Aleksandar Medvedev iz Banjaluke, zatim Lavoslav Pavlin iz Sarajeva, Josip Savček iz Celja, Franc Novak iz Murske Sobote, Boris Friderik iz Vršca, Miko Čakelja, arhitekt i slikar iz Skoplja, i drugi. Podatci s imenima autora i njihovim adresama pohranjeni su u arhivu Gradskog poglavarstva. ¹⁰

Zanimljivo je da je Udruženje jugoslavenskih inženjera i arhitekata tražilo produženje natječajnoga roka, budući da



Položajni nacrt zemljišta za gradnju Narodnog doma u Sušaku, mj. 1: 1440, Sušak, studeni 1934. (DAR, JU 48, kut. 51/1. Tehnička dokumentacija)

The situation plan of the construction area for the Croatian Cultural Centre in Sušak, scale 1: 1440, Sušak, November, 1934 (DAR, JU 48, box 51/1. Technical documentation)



Položajni nacrt zemljišta za gradnju Narodnog doma u Sušaku, mj 1: 200, Sušak, siječanj 1935. g. (DAR, JU 48, kut. 51/1. Tehnička dokumentacija)

The situation plan of the construction area for the Croatian Cultural Centre in Sušak, scale 1: 200, Sušak, January, 1935. (DAR, JU 48, box 51/1. Technical documentation)



Josip Pićman, Narodni dom u Sušaku, pročelje, 1935. g.
Josip Pićman, Cultural Centre in Sušak, front façade, 1935

je u veljači 1935. godine tek bio završen veliki natječaj za osnovu OUZOR-a u Osijeku, na kojemu su sudjelovali gotovo svi zagrebački arhitekti, te im je za projekt Narodnog doma u Sušaku preostalo svega dvadesetak dana. Zagrebački arhitekti postizali su značajne uspjehe na natječajima, pa je, po mišljenju uprave Udruženja bilo »u interesu stvari« da im se omogući »dublji studij i promišljenija obrada zadatka«. Produženju natječajnoga roka nije se, nažalost, moglo udovoljiti iz tehničkih razloga.¹¹

U vrednovanju pristiglih šifriranih radnji, a 59 ih je predano na vrijeme, stručno je povjerenstvo, koje su sačinjavali spomenuti Pavao Deutsch i Stjepan Hribar iz Zagreba, zatim gradonačelnik Đuro Ružić te Dinko Buić i Zlatko Prikril, inženjeri iz Sušaka, najveću pažnju posvetilo rješenju velike dvorane i ostalih prostorija namijenjenih društvenim priredbama, zatim sveukupnoj razini arhitektonske i urbanističke zamisli te njezinoj nenarušenosti nepotrebnim i neujednačenim elementima i detaljima, premda su uočavali i razmatrali njihovu razradu (balkoni, terase, otvoreno stubište). Uzima se u obzir i unošenje primorskoga »štiha« što su ga nudili neki nagrađeni i otkupljeni radovi, iako se sasvim jednostavni oblici drže neprimjerenima položaju u najužem središtu grada i reprezentativnom karakteru doma. Posebna se pažnja posvećuje prilagodbi zgrade okolišu, što isključuje aksijalni i simetrični tlocrt, koji se smatraju nepodesnima za sporno zemljište. Prema navedenim kriterijima u užu je izbor ušlo nekoliko radova, među kojima je osnova pod geslom *Pećina* prepoznata kao najbolje koncipirana i najtemeljitije razrađena, budući da je u njoj u potpunosti bila provedena temeljna zamisao da hotel bude odvojen od dijela zgrade za javne priredbe. Unatoč tome sve su veze bile međusobno uspostavljene, čime je ujedno bila postignuta potrebna prozračnost čitavoga sklopa.¹²

Prvonagrađeni projekt *Pećina*, kojem je dodijeljena nagrada od 35 000 dinara, potpisao je Josip Pićman,¹³ ovlaštenu arhitekt i asistent-volonter na zagrebačkom Tehničkom fakultetu, sa suradnicima Ivom Richtmannom, ovlaštenim strojar-skim inženjerom i asistentom na Strojarskom fakultetu, te Markom Jurinšićem, ravnateljem Jadranskoga hotelskog i kupališnog društva iz Zagreba. Druga nagrada, u iznosu od 25 000 dinara, dodijeljena je Slavku Löwyju za rad *Dominanta*, čije se rješenje doma isticalo preglednim i svrsishodnim rasporedom. Löwy je dvoranu oblikovao kao zatvoreno tijelo trapezoidnog tlocrta, u čijem je zaleđu smjestio osmerokatni dom sa sadržajima raspoređenima po vertikali i nižu pravokutnu zgradu.¹⁴ Stanko Kliska i Antun Ulrich dobitnici su treće nagrade, odnosno 15 000 dinara, za osnovu *Omega*. Njihov se rad odlikovao odgovarajućim smještajem velike dvorane u mezanin objekta s društvenim prostorijama i njezinom primjerenom bočnom rasvjetom. Povjerenstvo pohvaljuje zamisao ljetnoga gledališta s posebnim ulazom, čijem primorskom dojmju doprinosi pergola. Za sumu od 5.000 dinara otkupljuju se radovi Milovana Kovačevića i Ivana Jamnyckog, profesora Državne i realne gimnazije u Zagrebu, čiji se rad pod geslom *I* isticao određenom lakoćom i dobrim smještajem zgrade u okoliš. Otkupljena je i osnova *Pod Učkom* autora A. Komara, gdje je povišena konkavna masa kompleksa skladno definirala Strossmayerovu ulicu te se na zaokretu prema usponu Boulevarda primjerenom postupno snižavala, potom rad *Jadran* autora Fedora Vučkovića, u kojem visoki blok s dvoranom također snažno oblikuje glavnu ulicu, premda cjelokupna koncepcija nije odgovarala formaciji terena. Za posebno originalnu ideju, izvanredan studij problema i razradu projekta formalno priznanje dodijeljeno je projektu *Čuvajmo Jugoslaviju*, jer se formiranjem slobodnoga prostora između glavnih grupa zgrada »ne zabrtvljuju«



Josip Pičman, *Ulaz u Narodni dom u Sušaku*, 1935., akvarel, 13,4 x 22,4 cm (Muzej grada Rijeke, Likovna zbirka, Inventarni broj D-243, iz donacije A. Mutnjakovića)

Josip Pičman, Entrance to the Cultural Centre in Sušak, 1935, watercolour, 13.4 x 22.4 cm (Municipal Museum of Rijeka, Fine Arts Collection, call nr. D-243, from the donation of A. Mutnjaković)

vizure na dom, i, naposljetku, osnovama pod geslom 31–31 i 101.¹⁵ Od nagrađenih se sudionika tražilo da se nagrađeni i otkupljeni radovi u Sušaku mogu javno izložiti, što je i učinjeno.

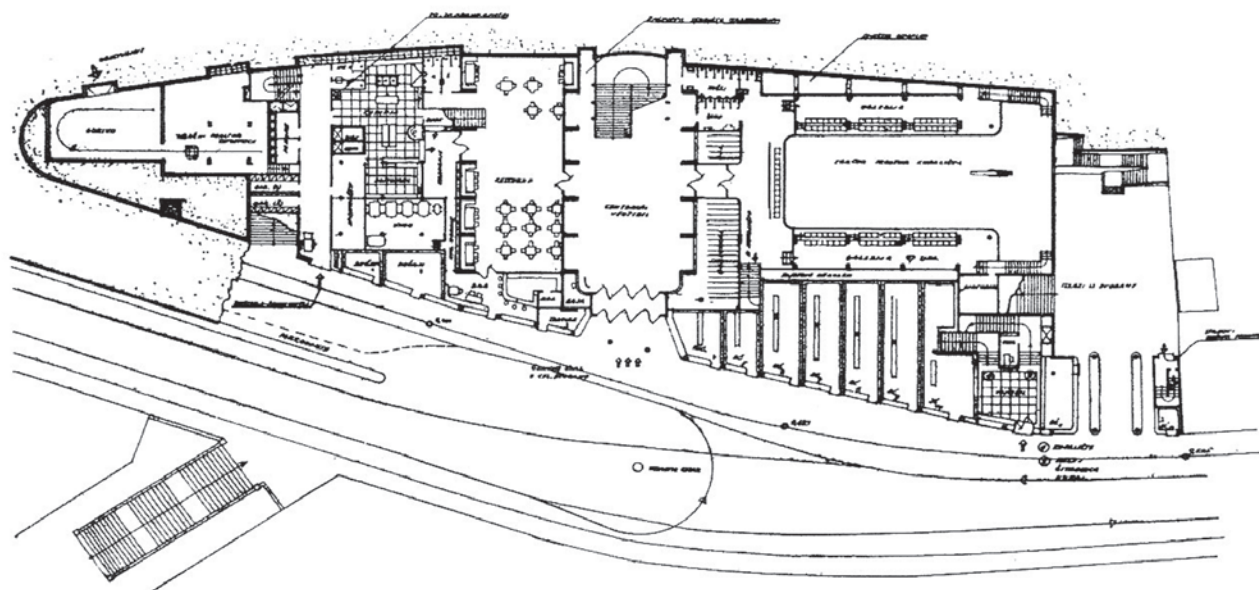
U ostvarenjima javnoga graditeljstva međuratnoga Sušaka istaknut je upravo doprinos zagrebačkoga kruga arhitekata, koji svoje zamisli plasiraju na tada brojnim javnim natječajima, pa tako i na natječaju za Narodni dom, na kojem su, kao i uvijek, a posebno Josip Pičman, polučili doista izvanredan uspjeh. U odnosu na Pičmana, čijem je radu stručno povjerenstvo dalo prioritet, ostali nagrađeni i otkupljeni projekti bili su znatno suzdržaniji, ali svaki na svoj način bili su promišljena i barem djelomično uspješna rješenja.

Josip Pičman: projekt Hrvatskoga kulturnog Doma u Sušaku

Pičmanova sveobuhvatnost u pristupu projektiranju općenito, pa tako i osnovi Narodnog doma u Sušaku, podrazumijevala je konzultiranje stručnjaka različitih profila, posebice kada je riječ o tehničko-pogonskim i komercijalnim sastavnicama objekta te o postizanju optimalnoga funkcionalnog rješenja. Takvu interdisciplinarnom pristupu prethode Pičmanova saznanja sa studija na Tehničkom fakultetu u Zagrebu o sličnim nastojanjima Bauhausa, čemu su dodatno pridonijeli njegovi poslijediplomski boravci u Berlinu i

Frankfurtu. Kontakti s arhitektima u atelieru i na gradilištu, međusobna suradnja kako bi se postigli najbolji mogući rezultati, zatim radikalno modernistički stavovi, čistoća konstrukcije u betonu, staklu i čeliku oduševljavali su Pičmana, koji primjenom sredstava suvremene tehnike ne kopira druge, već nastoji slijediti vlastite zamisli prilagođujući se zahtjevima određenoga zadatka. Stoga u razradi osnove doma u Sušaku nastoji, pored tlocrtnog rješenja, udovoljiti dvama važnim zahtjevima: **organski uklopiti novi objekt u sliku grada**, raščlaniti ga na sastavnice koje bi po veličini i masi bile usuglašene s postojećom izgradnjom i urbanom strukturom Sušaka, **te dati rješenje objekta u organizacijsko-tehničkom i gospodarskom smislu**, što zbog važnosti ustanove za grad i njegov budući razvoj posebno naglašava. Narodni dom djelomično je bio u funkciji kulturnih i društvenih potreba grada (dvorane, muzej, čitaonica, kavana, restoran), a djelomice u službi turizma (hotel, bazen), što je bilo presudno za njegovu rentabilnost, a bilo je povezano i sa značenjem Sušaka kao prvoga kupališnog mjesta na sjevernom Jadranu. Sušak je, nadalje, imao značajnu ulogu u domaćem plivačkom sportu, koji je do tada bio upućen na rad u šest ljetnih mjeseci, budući da nije bilo zatvorenoga kupališta s bazenom, a njegova realizacija trebala je doprinijeti usponu plivačkoga sporta i na državnoj razini.¹⁶

Govoreći o uklapanju novoga objekta u sliku grada, ističe se uloga dominantne zgrade – ostakljenoga trinaesterokatnoga hotela koji se izdiže iznad okoline i vidljiv je izdaleka te postaje »simbol i obilježje Sušaka«. Njegovom vitkošću



Josip Pičman, Narodni dom u Sušaku, tlocrt niskog prizemlja s glavnim ulazima, centralnim vestibulom i galerijom kupališta, 1935. g.
Josip Pičman, Cultural Centre in Sušak, ground plan of the lower ground floor with the main entrance doors, central vestibule, and the gallery of the swimming pool, 1935

(najšira mu je dimenzija 16 metara) i odmakom od ostaloga dijela kompleksa Pičman nastoji polučiti što prozračniji dojam kako zgrade na Boulevardu, koje su bile niske, ne bi zastirala mračna sjena.¹⁷ Peterokatni blok na postamentu, koji je protuteža živosti te »visoke kuće«, oblikuje kao »mirnu i stegnutu građevinu«, koja zatvara gradilište i stapa se s postojećom izgradnjom u Strossmayerovoj ulici. Četverokrilne prozore hotelskih soba okrenutih sunčanoj strani zaštićuje »na mediteranski način« platnenim zastorima poput lođa, dok su prozori na uredskom bloku »na posmik s eslingerima«.

Temeljna koncepcija Pičmanove osnove izražavala je nastojanje da se kompleks doma iznutra i izvana predoči kao jedinstvena zgrada, a da se međusobnim grupiranjem pojedinih prostora i grupa prostorija istovremeno omogući njihova što individualnija i nesmetanija uporaba. Tako su velika dvorana¹⁸ i prostori namijenjeni publici koja dolazi prigodno pristupni preko središnjega vestibula s proširenog dijela pločnika u Strossmayerovoj ulici. Vezu dvorane s kavanom preko *foayea* u razini visokog prizemlja Pičman drži važnom u vrijeme »kojekakvih« zabava, čemu se pridružuje, posebno ljeti, prostrana terasa ispred hotela. Iz kavane, opremljene balkonom za glazbu, spušta se u restoran, koji je odijeljen od hotela, ali mu je i pristupačan. I hotelska prostorija za zajutrak, koja se otvara na ljetnu terasu, zamišljena je kao prostorija za bankete i svečanosti, a terasa na krovu hotela, djelomično natkrivena staklom, za odmor gostiju, sunčanje i razne igre. Cjelini s društvenim prostorijama i velikom dvoranom pridružuje se mala dvorana¹⁹ s muzejem i čitaonicom, dostupnima iz gornjega dijela Boulevarda. Iznad njih, u krilu iste ulice, leže uredi, a stambeni blok L tlocrta, koji obavlja dvoranu i bazen, odijeljen je na južnoj strani objekta. Kupalište s toplom morskom vodom zamišljeno je kao higijenska ustanova za potrebe građanstva i u turističke svrhe (ljejkovite morske kupelji). Korisnicima hotela s njime je

omogućena neposredna veza preko tunela (rasvijetljenog izlozima trgovina) ispod suterena, kamo se dovoze liftom.²⁰

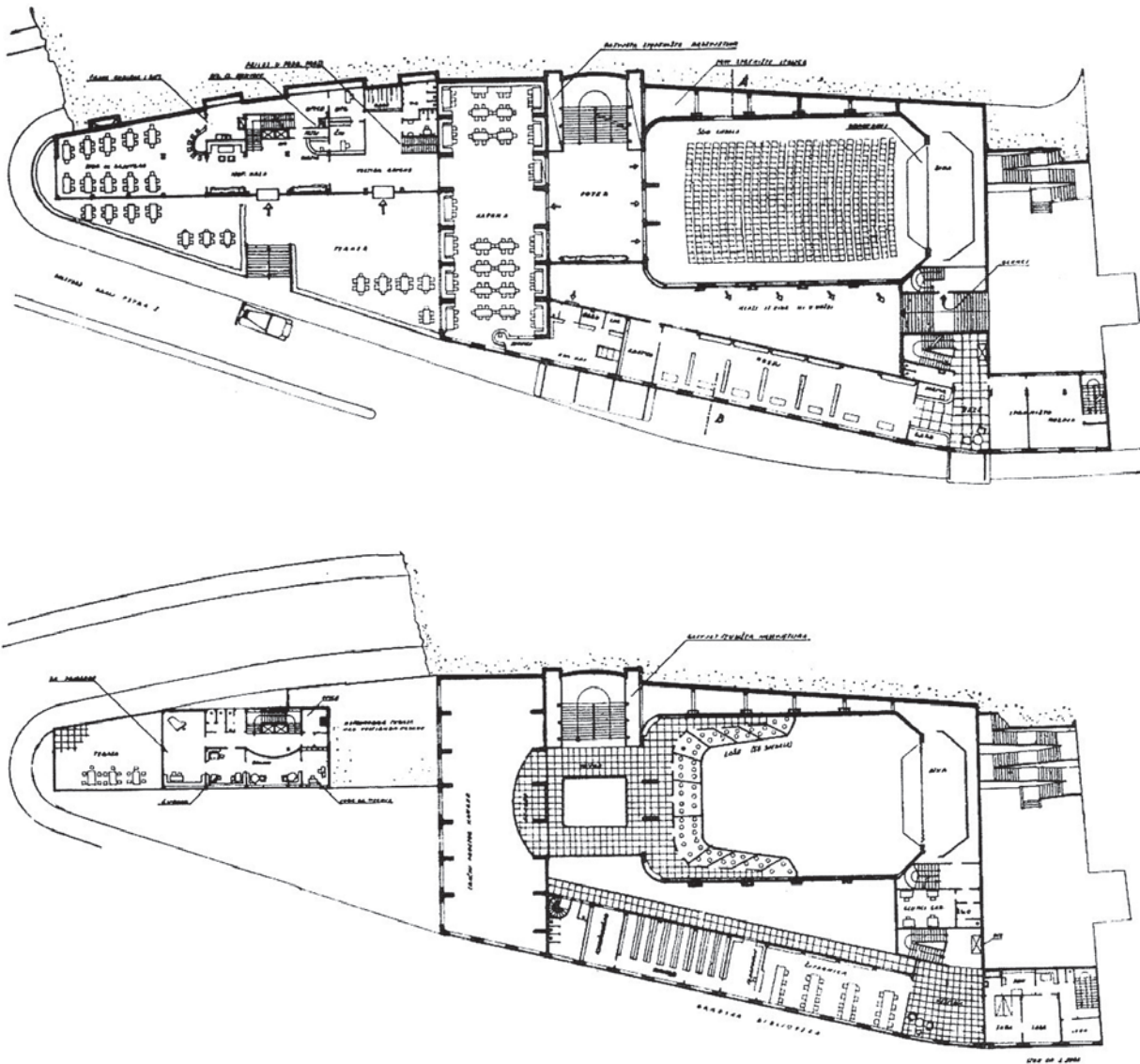
Kompleks Narodnog doma Pičman zamišlja u armirano-betonskoj skeletnoj konstrukciji, dijelom u okvirnim nosačima (velika dvorana i kupalište). Ne planira nosivo zide, već zidove od lagane i šuplje opeke u prosječnoj debljini od 40 cm.

Povoljnim i suvremenim smatra se predviđeno centralno grijanje parom niskoga tlaka proizvedenom u kotlovnici doma, a prikladnost takva odbira najbolje su potvrđivali primjeri mnogih gradova koji su ga uvodili za zagrijavanje stambenih zgrada.²¹

Uži natječaj

Događaji nakon završetka natječaja nisu, međutim, krenuli uobičajenim i pretpostavljenim tokom. U Sušaku je oduševljenje s atraktivnošću nagrađenih i izloženih radova naglo splasnulo. Uslijedio je mukotrpniji dio posla: iznalaženje načina financiranja prvonagrađenog projekta, što je, zbog hitne potrebe Općine za realizacijom kulturnih i drugih sadržaja u jednome bloku, podrazumijevalo zahtjevu *ad hoc* akciju. Grad je u svojoj nakani imao podršku javnosti, ostvarenje Narodnog doma smatralo se »nasušnom potrebom Sušaka«, no problem je bio u tome što je troškovnik Pičmanove osnove predvidio ukupni izdatak od preko osamnaest milijuna dinara, što je bilo daleko iznad materijalnih mogućnosti Općine.²²

Kako bi se dobila konačna osnova doma koja bi udovoljila svim željama i novčanim ograničenjima, Gradsko vijeće na jednoj od svojih sjednica početkom travnja 1935. godine odlučuje raspisati uži natječaj između trojice nagrađenih natjecatelja, ali s vrlo detaljnim programom. Natječaj za idejni



Josip Pičman, Narodni dom u Sušaku, tlocrt visokog prizemlja s parterom velike dvorane, kavanom i ulaznim dijelom hotela te tlocrt prvoga kata s ložama u velikoj dvorani, 1935. g.

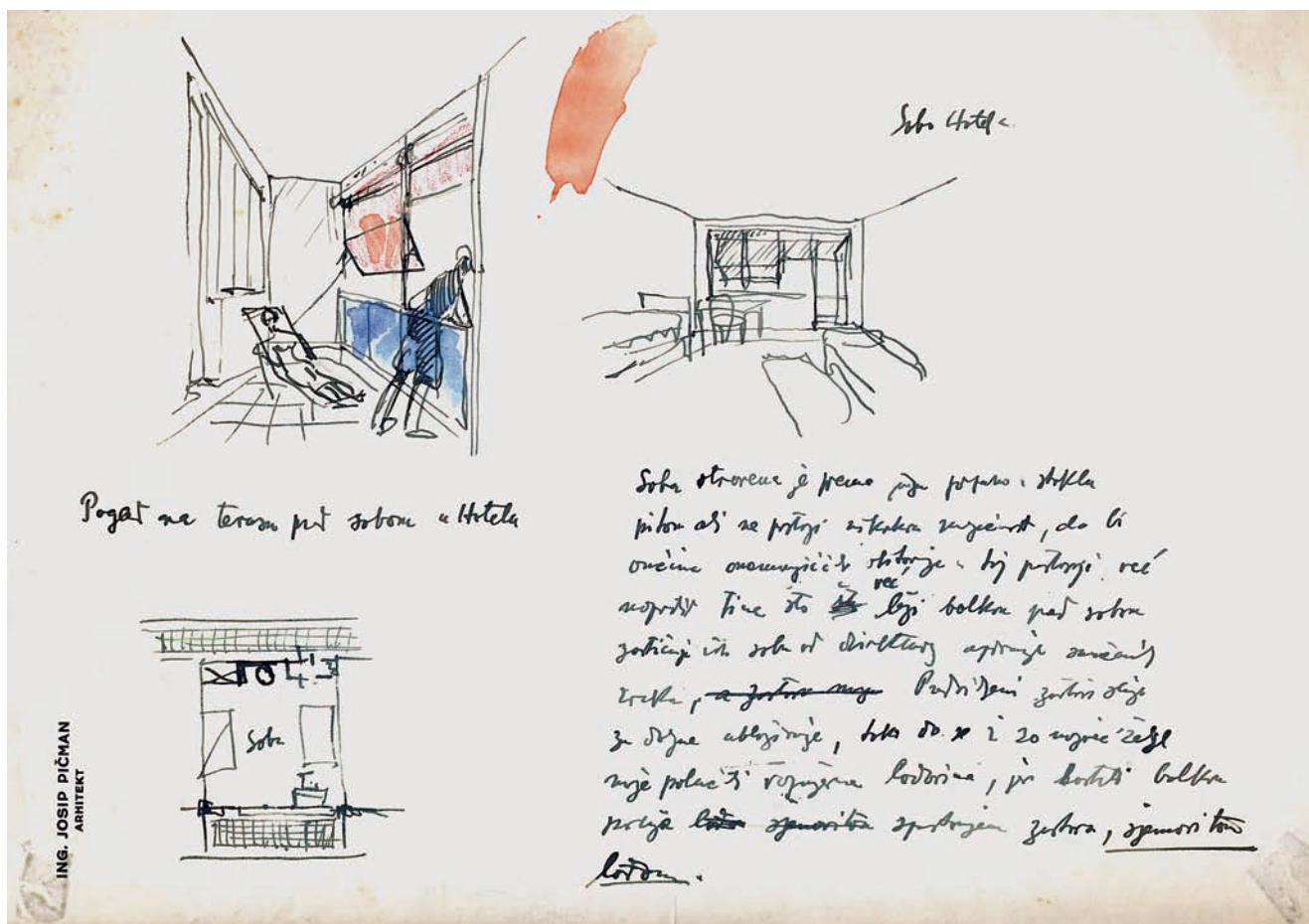
Josip Pičman, Cultural Centre in Sušak, ground plan of the upper ground floor with the parterre of the large hall, the coffee-house, and the lobby of the hotel; the ground plan of the first floor with theatre boxes in the large hall, 1935

projekt doma sudionicima je, naime, pružao vrlo mnogo slobode, čime su se pokazale sve mogućnosti, ali i poteškoće u rješavanju ovoga složenog arhitektonskog zadatka, jer se na temelju posve slobodnog programa nije moglo dobiti rješenje koje bi u cijelosti bilo podesno za izvedbu. To je bila uobičajena atmosfera oko onovremenih javnih natječaja, kada je sudbina nagrađivanih projekata završavala na sličan način, u smislu da ih je valjalo dodatno prilagođavati prilikama na terenu i novčanim ograničenjima investitora.²³ Nad otkupljenim osnovama naručitelj je ujedno stjecao i autorska prava. Protiv toga prosvjedovao je upravo Pičman, a kao aktivni član Društva inženjera i arhitekata zalagao se i za kvalitetu stručnoga rada i za profesionalni moral arhitekata.²⁴

Đuro Ružić i Zlatko Prikrič, viši gradski inženjer, u svibnju 1935. godine putuju u Zagreb, gdje s članovima ocjenivačkog suda dogovaraju sastav programa užega natječaja, za kojega u općinskom proračunu nisu, međutim, bila osigura-

na sredstva.²⁵ Gradsko vijeće smatra da bi njegovo privremeno financiranje mogla preuzeti Gradska štedionica, tim više što se u domu predviđaju uredi gradskih poduzeća i trgovački lokali. Natjecajni radovi ostali bi u tome slučaju u vlasništvu Štedionice, dok ih Općina ne bi otkupila ili dok u njezino vlasništvo ne bi prešli nekim drugim »aranžmanom«.²⁶

Nakon svih poteškoća koje su se pojavile oko izgradnje doma, što uključuje sušačku Štedionicu,²⁷ ali i ogromno izdvajanje iz gradskoga proračuna, valjalo je priskrbiti i dodatni izvor financiranja toga skupog i ipak (pre)ambicioznog projekta. Početkom 1936. godine, zalaganjem gradonačelnika Ružića, Državna hipotekarna banka iz Beograda odobrava Sušačkoj općini još jedan kredit, čiji su uvjeti prihvaćeni na sjednici Gradskoga zastupstva 8. veljače 1936. godine (dan nakon samoubojstva Josipa Pičmana). Zaključeno je da se izvedbeni projekt povjeri upravo Pičmanu, koji je bio uvjeren da su se drugi umiješali kako bi preuzeli taj veliki posao.²⁸ U



Josip Pičman, *Skica sobe Narodnog doma u Sušaku*, 1935. g., lavirani crtež, 29 x 22,4 cm (Muzej grada Rijeke, Likovna zbirka, Inventarni broj D-246, iz donacije A. Mutnjakovića)

Josip Pičman, *Sketch of a room in the Cultural Centre in Sušak*, 1935, aqua ink drawing, 29 x 22.4 cm (Municipal Museum of Rijeka, Fine Arts Collection, call nr. D-246, from the donation of A. Mutnjaković)

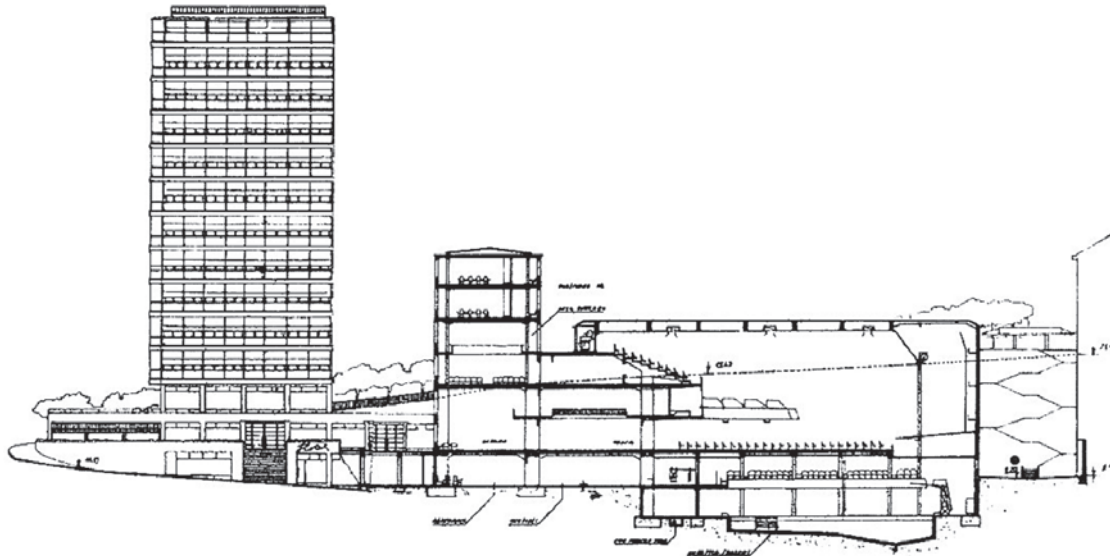
stručnim krugovima govorilo su o grupi arhitekata s jakim vezama »zainteresiranima za istu stvar«, čiji su pripadnici prethodno izradili projekt za novu Banovinsku bolnicu u Sušaku. Radilo se o Slavku Löwyju te Stanku Kliski i Antunu Ulrichu, dobitnicima druge i treće nagrade na spornom natječaju za Narodni dom. Da je zaista sve bilo moguće, upućivale su okolnosti u mnogim dotadašnjim natječajima, kada se u izvedbu išlo s najprikladnijim, ali ne i najboljim projektima.

U međuvremenu, u kolovozu 1936. godine, poslije svih nemilih i tragičnih događaja, Gradsko zastupstvo Sušaka, a na prijedlog Đure Ružića, donosi zaključak da se buduća ustanova nazove Hrvatski kulturni dom,²⁹ što je dodatno zakompleciralo stvar. Promjenu imena dr. Stojadinović, tadašnji predsjednik jugoslavenske vlade, okarakterizirao je separatišćkom akcijom iznuđujući poništenje odobrenoga kredita. Gradonačelnik Ružić intervenira na najvišem mjestu kod princa Pavla, a za ustupak u nazivu doma Srpska pravoslavna opština u Sušaku dobiva na poklon prostrano zemljište na gornjem Boulevardu (elitnoj stambenoj četvrti na obronku Trsatskoga brijega) za gradnju crkve dostatne za tisuću vjernika, što je bio uobičajeni kapacitet sušačkih župnih crkva.³⁰

Izgradnja

Nakon tragedije Josipa Pičmana, a uz razumijevanje dr. Ive Perovića, tadašnjega bana Hrvatske Banovine, odlučeno je da se na podlozi prvonagrađenoga projekta nastavi s radom na izgradnji doma, a posao je povjeren arhitektu Alfredu Albiniju,³¹ profesoru s Tehničkog fakulteta u Zagrebu.

Albini u konačnoj doradi projekta³² izostavlja, na traženje Općine, veliki plivački bazen koji se trebao puniti morskom vodom, budući da taj izdatak nije mogla snositi. Odustalo se i od gradnje stambenog bloka s pročeljem prema Strossmayerovoj ulici. Taj treći, značajni dio sklopa rješava tako da u prizemlju smješta lokale, na prvom katu veliku dvoranu, široku 16 i dugačku 24 metra, s tri reda galerija i ložama postrance te prostranim ophodnim hodnikom. Ostali dio namjenjuje isključivo javnim institucijama. Suzuje zgradu hotela. Takvom koncepcijom izgubljena je u izvornom projektu planirana trokutasta terasa ispred nebodera, koja je, zajedno s restoranom i kavanom, pomaknuta između dva glavna korpusa – nebodera i bloka s dvoranom. Hotel, koji je u Albinijevoj koncepciji, dobiva 14 katova nad zemljom i 3 kata ispod zemlje, na svakom katu 5 soba s nus-prostorijama i dizalom



Josip Pičman, Narodni dom u Sušaku, uzdužni presjek s pogledom prema hotelu, 1935. g.
Josip Pičman, Cultural Centre in Sušak, cross-section with the view on the hotel, 1935

za osobe i robu. Orijentacijom u vertikalnom smjeru postiže se maksimalna simetrija u rasporedu prostorija, a radovi se svode na minimum. Pomični stakleni krov na terasi izostavljen je također iz financijskih razloga. Albinu zgradu hotela zatvara s tri strane kamenom oblogom otvarajući je balkonima samo prema moru. Nadalje, za razliku od Pičmanova pravocrtnog poteza, koji se tek u zadnjem dijelu prilagođuje zavoju, cijelom fasadom slijedi blagu krivulju Strossmayerove ulice, čime je izbjegnuto dojam glomaznog volumena, koji više nije koncipiran kao nadogradnja platforme, već izranja izravno iz tla.³³ Oblaganjem *de facto* cjelokupnoga kompleksa doma kamenom, što se drži primjereno podneblju, strujanjima vjetra i tadašnjoj sposobnosti održavanja temperature u zgradi, autor naglašava spomenički karakter objekta, premda ni Pičman, razmišljajući o oblaganju stambene višekatnice s kulturnim centrom poliranim zelenim granitom, u koji bi se uložila polja žućkastoga bračkog kamena, nije imao ništa protiv unošenja monumentalne komponente u izgled doma »ako to budu dopuštala novčana sredstva«.

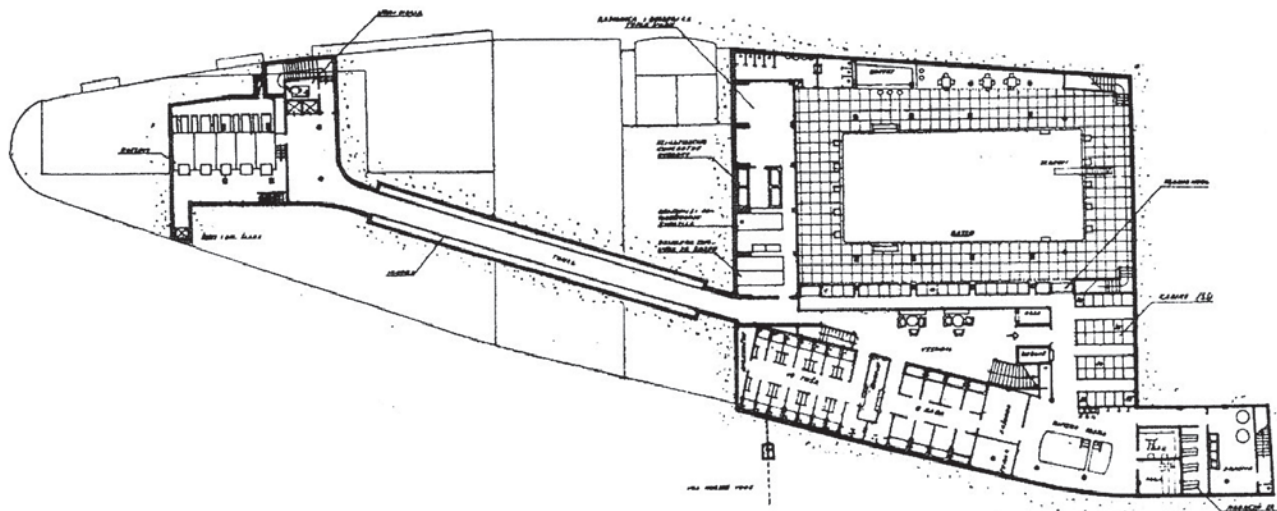
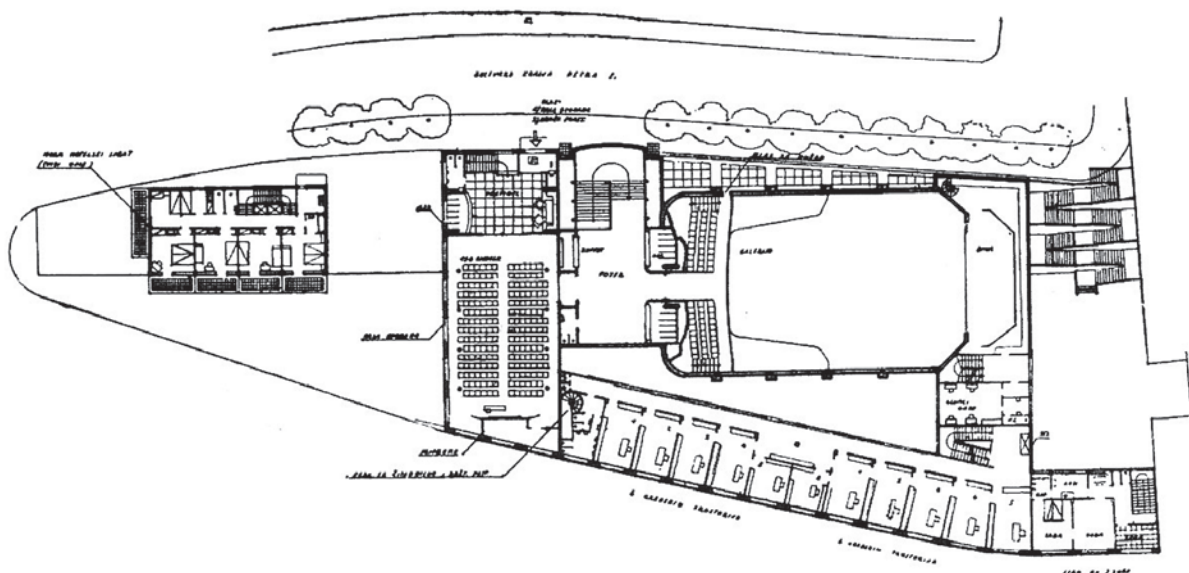
Poštujući Pičmanove modernističke stavove glede čistoće konstrukcije u novim materijalima i općenito korjenite promjene u načinu gradnje u razdoblju međuraća, valja istaknuti upravo tehničku izvrsnost i inovativnost zgrade Hrvatskoga kulturnog doma, projektirane u armiranobetonskoj skeletnoj konstrukciji.

U kolovozu 1936. godine Zlatko Prikril šalje Alfredu Albiniju, na njegovo traženje, opći pregled radova na Narodnom domu kao i detaljan nacrt kanalizacije i priključaka za vodu i plin, no pripreme oko dodjeljivanja poslova podizateljima protegnule su se u 1937. godinu.³⁴ Prema građevinskom programu gradske uprave dom je trebao biti dovršen za dvadeset mjeseci, a s navedenim rokom računali su i podizateljni. Radovi su trebali započeti u travnju navedene godine i biti dovršeni u prosincu 1938. godine, no gradnja je

trajala deset godina.³⁵ Poteškoće su se javile odmah, i to zbog štrajka radnika. Nadalje, prilikom polaganja temelja za hotelsku zgradu i podzemne prostorije, kada se došlo pola metra ispod morske razine, u iskopima se pojavila voda koja je rasla i opadala prema plimi i oseci. To je bilo dokazom da je zemljište u tome sloju bilo šupljikavo i upitne solidnosti, što je, uz obustavu radova, valjalo ispitati. Poziva se dr. Marić, geološki stručnjak i sveučilišni profesor iz Zagreba, koji zaključuje da se ispod navedenoga sloja nalazi razina zdravoga kamena stanca, te se radovi nastavljaju.³⁶

Kako bi se svladala golema naprežanja, koja u Pičmanovu projektu nisu bila predviđena, temelji stupova objekta s dvoranom, koji su djelovali kao koncentrični pritisci na tlo, izvode se u armiranom betonu. Na taj način, nakon dodatne provjere zemljišta, izvode se i temelji hotela-nebodera.³⁷ Valjalo je stoga posegnuti za betonom vrhunske kvalitete, koji domaći građevinski poduzetnici pripremaju prema europskim iskustvima i najnovijim tekovinama tehnike, što isključuje ručni rad.³⁸ Za betonske konstrukcije upotrebljava se »super-super« cement i domaći mljeveni vapnenac ili prirodni šljunak koji se vadi na Grobničkom polju, te ga je bilo u dovoljnim količinama, čime je *genius loci* ugrađen u same temelje doma. Pijesak se dovozi s otoka Krka i Raba, a uvozi se i santorinski pijesak iz Grčke.

Od konstrukcijskih inovativnosti valja istaknuti strop kavane položen na rubne grede, koje se iz estetskih razloga nisu smjele vidjeti, a nisu se smjeli izvesti ni međustupovi jer je zid kavane prema terasi bio staklen. Da se ipak omogući izvedba navedene konstrukcije, rubna greda vješa se na gredu u višem katu, gdje je bilo moguće izvesti nosače »kolosalnih visina« od 6 metara, koji onda prenose sile donjih katova preko krajnjih stupova na teren. Na tom dijelu kompleksa elementi su iskorišteni do krajnjih granica, što je bilo dokazom dosegnute visoke razine tehnike i poznavanja materija-



Josip Pičman, Narodni dom u Sušaku, tlocrt drugoga kata s malom dvoranom i galerijom velike dvorane, 1935. g.

Josip Pičman, Cultural Centre in Sušak, ground plan of the second floor with the smaller hall and the gallery of the large hall, 1935

Josip Pičman, Narodni dom u Sušaku, tlocrt suterena s kupalištem i podzemnim prilazom iz hotela, 1935. g.

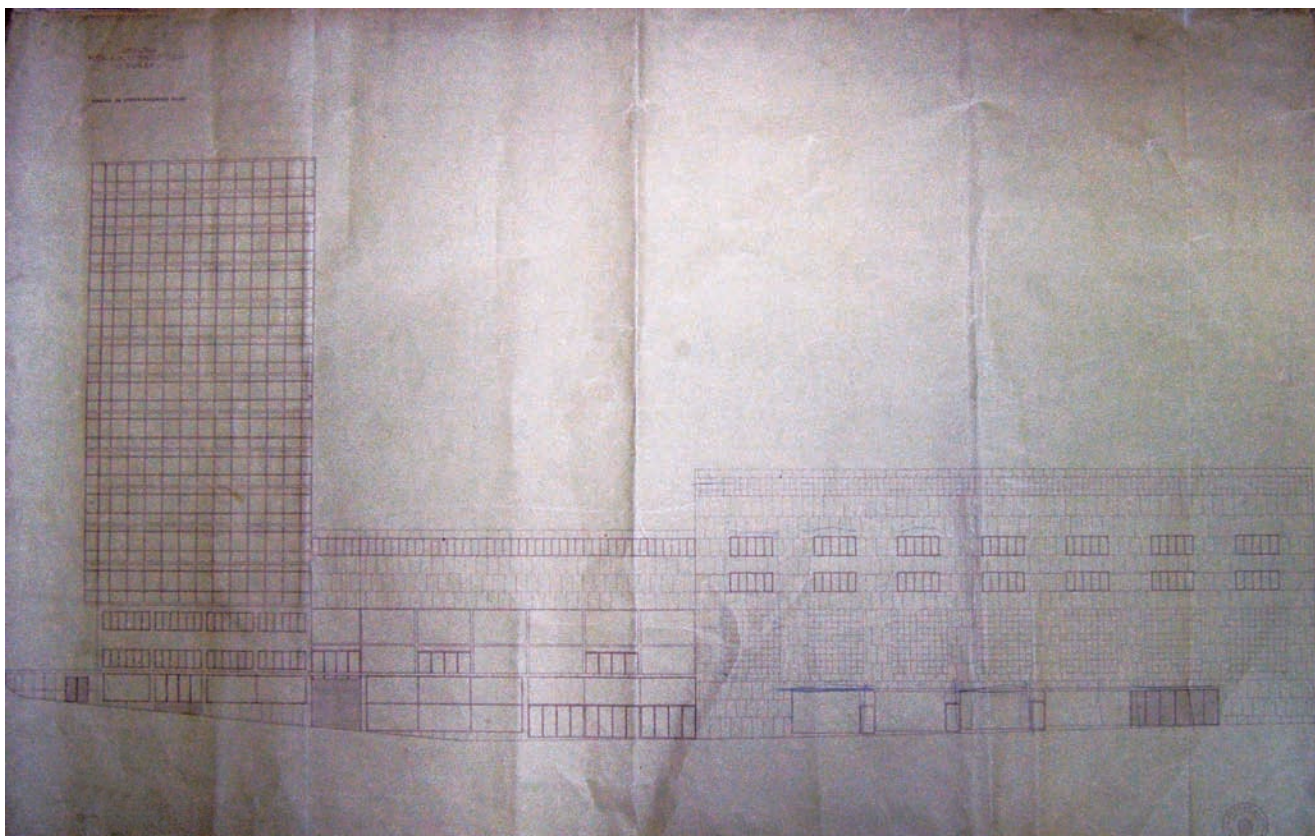
Josip Pičman, Cultural Centre in Sušak, ground plan of the basement with the swimming pool and the subterranean passage to the hotel, 1935

la, bez čega ovaj teški zadatak ne bi bilo moguće riješiti. U zgradi s dvoranom izvrsnošću se pak ističe konstrukcija galerija i loža te okvirni nosač pozornice, koji se zbog visine, što je smetalo prolazu u orkestar, prekida u sredini, te se preostali krajevi izvode kao konzolni istaci. Na gradnji doma bila je upotrijebljena još jedna »novotarija«: grede od centrifugalnog betona i Isteg čelika. Bila je riječ o betonu takve kompaktnosti i kvalitete da se s dimenzijama konstrukcije moglo ići na minimum i time smanjiti opterećenje. Prednost je bila i u brzini izvedbe, jer su se grede polagale gotove i odmah se moglo na njima raditi bez obzira na vrijeme.

Sve tri zgrade kompleksa: hotel, zgrada velike dvorane i kavana s restoranom potpuno se odjeljuju jedna od druge ver-

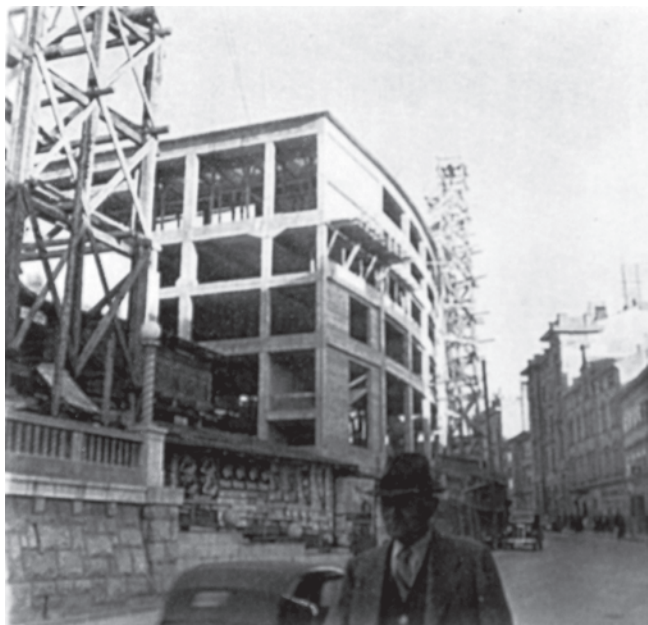
tikalnim dilatacijskim fugama, tako da ni jedna konstrukcija nije imala veze s drugom.³⁹

Premda sušački gradonačelnik i poglavarstvo nisu bili zadovoljni nastalim preinakama programa i projekta, pa je tako s vremenom iščeznulo njihovo oduševljenje koje je pružala Pičmanova idejna osnova, gradnju Narodnog doma besprijekorno su izvela sušačka poduzeća inž. Lea Babića i graditelja Borena Emilija,⁴⁰ koji potpisuju i statički proračun za dom, izrađen na temelju švicarskih normi iz 1935. godine.⁴¹ Nakon Drugog svjetskog rata oštećeni objekt doma popravljen je i dovršen, a na svladavanju toga teškog pothvata najviše se žrtvovao tada mladi arhitekt Kazimir Ostrogović.⁴²



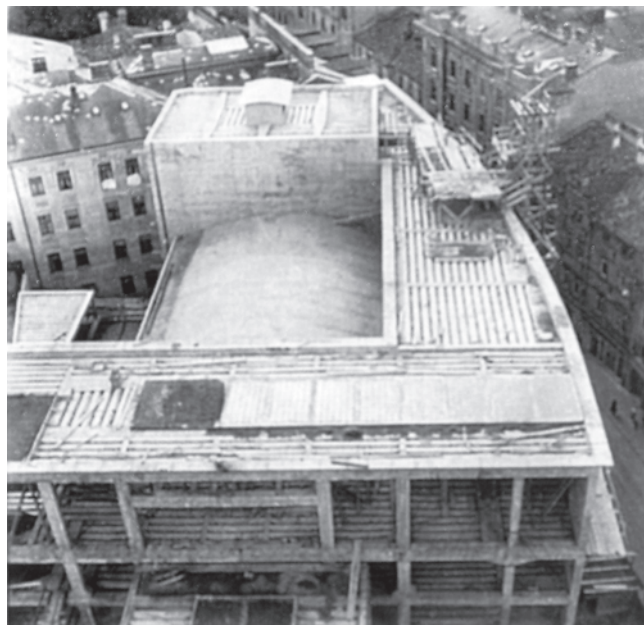
Alfred Albini, pogled sa Strossmayerove ulica na Hrvatski kulturni dom u Sušaku (varijanta), 1936. g. (DAR, JU 48, mapa 24, Gradnja Hrvatskog kulturnog doma)

Alfred Albini, view from the Strossmayer Street to the Croatian Cultural Centre in Sušak (one version), 1936 (DAR, JU 48, map 24/ construction of the Croatian Cultural Centre)



Narodni dom – zgrada hotela u izgradnji, tonirana fotografija, 5,5 x 5,5 cm, snimio Boren Emili (Arhiva obitelji Emili, Rijeka, Ulica 13. divizije br. 9)

Cultural Centre – the hotel building in construction, colour-enhanced photograph (two versions), 5.5 x 5.5 cm, by Boren Emili (archives of the Emili family, Rijeka, 13. Divizije Street 9)



Narodni dom – zgrada velike dvorane u izgradnji, tonirana fotografija, 5,5 x 5,5 cm, snimio Boren Emili (Arhiva obitelji Emili, Rijeka, Ulica 13. divizije br. 9)

Cultural Centre – the building of the large hall in construction, colour-enhanced photograph (two versions), 5.5 x 5.5 cm, by Boren Emili (archives of the Emili family, Rijeka, 13. Divizije Street 9)



Hotel Neboder, crno-bijela fotografija, 12 x 15 cm, snimio Milan Pavić šezdesetih godina 20. st. (Muzej grada Rijeke, Zbirka fotografija)

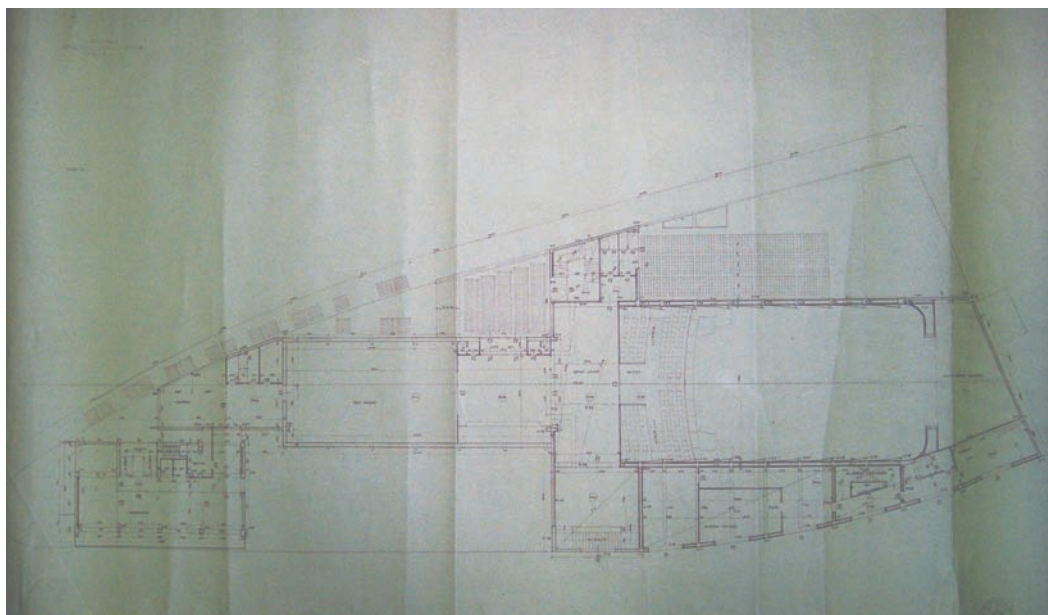
Neboder Hotel, black and white photograph, 12 x 15 cm, shot by Milan Pavić in the 1960s (Municipal Museum of Rijeka, photo-collection)

Vanjska i unutrašnja oprema

Hrvatski kulturni dom djelo je moderne arhitekture reprezentativnoga karaktera, koje svojim oblikovnim plasticitetom iskazuje spomenička svojstva, ali i utjecaj kubizma i Le Corbusiera. Njegovu glatku i bijelu površinu pročelja opločenu bračkim kamenom⁴³ artikuliraju horizontalni nizovi prozora. Bez profilacija i istaka, pročelja pružaju mogućnost za strukturalne kontraste, te se, osim opločenju, pažnja

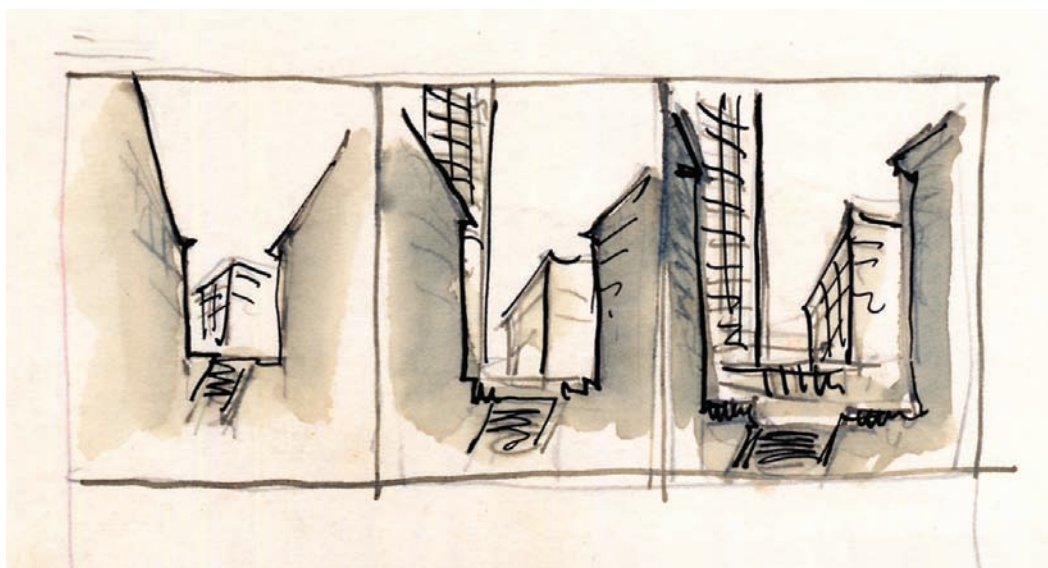
posvećuje i staklenim površinama: prozorskim krilima i ukrasnim nadsvjetlima, prozorima hotelskoga hola, zidovima između kavane i terase, izlozima dućana i višekrilnim vratima ulaznog vestibula, koja se opremaju zrcalnim staklom.⁴⁴

Kompromis između funkcionalnosti i reprezentativnosti dojmljiv je i u organizaciji i opremi interijera, gdje se zidovi velike dvorane i vestibula također oblažu kamenim pločama, a podovi umjetnim kamenom.⁴⁵ U usklađivanju tonova oplo-



Alfred Albini, tlocrt etaže doma i trećega kata hotela, 1936. (DAR, JU 48, mapa 24 – gradnja Hrvatskog kulturnog doma)

Alfred Albini, ground plan of the third floor of the hotel, (DAR, JU 48, map 24 – construction of the Cultural Centre)



Josip Pičman, *Pogled sa stepenica na Narodni dom u Sušaku (tri varijante)*, 1935. g., lavirani crtež, 15 x 9 cm (Muzej grada Rijeke, Likovna zbirka, Inventarni broj D-245, iz donacije A. Mutnjakovića)

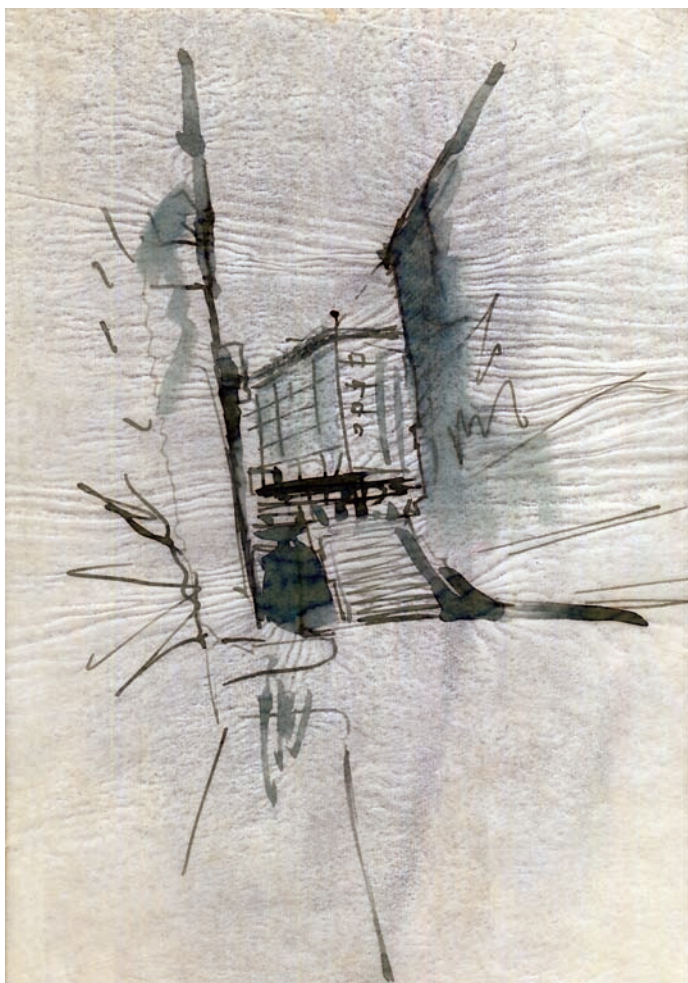
Josip Pičman, View from the staircase to the Cultural Centre in Sušak (three versions), 1935, aqua ink drawing, 15 x 9 cm (Municipal Museum of Rijeka, Fine Arts Collection, call nr. D-245, from the donation of A. Mutnjaković)

čenja s prevlakama zidova, koje su i međusobno usklađene: tamnomodre prevlake hola hotela i kavane sa sivomodrim stupovima stubišta koje ih spaja te ogradama loža i galerija, provlači se inspiracija bojama mediteranskoga podneblja. Neopločeni zidovi vestibula velike dvorane su svjetložučkasti kako bi se postigla usklađenost toplih i svijetlih tonova zidnih ploha i podova te istaknulo dvokrako granitno stubište s ogradom od almasiliuma, poveznica s foajeom na visokom

prizemlju, što u cjelini, osim velike dvorane, zauzima najveći zračni volumen u zgradi.

Zaključak

Složenom projektnom zadatku osmišljavanja Hrvatskoga kulturnog doma u Sušaku Josip Pičman udovoljio je u cijelo-



Josip Pičman, *Pogled sa stepenica na Narodni dom u Sušaku*, 1935. g., akvarel, 16 x 20 cm (Muzej grada Rijeke, Likovna zbirka, Inventarni broj D-241, iz donacije A. Mutnjakovića)

Josip Pičman, View from the staircase to the Cultural Centre in Sušak, 1935, watercolour, 16 x 20 cm (Municipal Museum of Rijeka, Fine Arts Collection, call nr. D-241, from the donation of A. Mutnjaković)



Josip Pičman, *Perspektiva Narodnog doma u Sušaku*, 1935. g., akvarel, 11 x 20 cm (Muzej grada Rijeke, Likovna zbirka, Inventarni broj D-242, iz donacije A. Mutnjakovića)

Josip Pičman, View on the Cultural Centre in Sušak, 1935, watercolour, 11 x 20 cm (Municipal Museum of Rijeka, Fine Arts Collection, call nr. D-242, from the donation of A. Mutnjaković)

sti, ponudivši turistički kompleks hotela s kavanom i restoranom, koji se preko terase ispred povezuje sa stambenom višekatnicom i kulturnim centrom, u čijem je prizemlju trebao biti bazen.

Loši i skućeni urbanistički uvjeti poticali su ovoga nadarenog arhitekta, a vrijednost njegova rješenja bila je u tome što je vodio računa da glavno lice građevine leži prema Strossmayerovoj ulici, središnjoj sušačkoj prometnici, zatim što mu je bio važan pogled s Jelačićeva trga pored hotela Kontinental, također u središtu Sušaka, te sa šetališta uz Rječinu u smjeru nekadašnje Wilsonove ulice, gdje se preko stubišnog uspona otvarao pogled na dom. Kako su se smjerovi tih vizura susretali na prednjem dijelu gradilišta, Pičman odabire upravo to mjesto odmičući izgradnju od građevne linije. Drži da bi se podizanjem masivnog bloka u tlocrtnom obliku zemljišta zabrtvio ulični prostor oko građevine, koja bi utonula u prostor okolnih ulica. Oslobađa prostor ispred zgrade, čiju masu raščlanjuje i usklađuje s postojećim urbanim kontekstom. Pičmanove arhitektonske zamisli, pa tako i ova za Narodni dom u

Sušaku, imaju odliku da se izvrsno prilagođuju ambijentu, ali ne u smislu da mu se podređuju, već da svojom modernošću iskazuju razliku sadašnjega od prošloga načina građenja, a njegovi objekti, pa tako i Sušački dom, znak su vremena.⁴⁶

U razradi ideje za Narodni dom u Sušaku Pičmanova je ambicija bila usmjerena na razvedenost njegovih sastavnih dijelova, što je u suprotnosti s ostvarenom kompaktnošću, budući da se Alfred Albini zadržavao u nizu Strossmayerove ulice, čime su se izgubile »svjetioničarske« pretenzije natječaja.⁴⁷ Ostvareno zdanje u cjelini ipak ne djeluje preteško jer su platforma hotela i uvučene terase, zatim fronte kavane i restorana te posljednji kat hotela olakšani kontinuiranim staklenim površinama, što s ostalim ostakljenjima stvaraju dinamičan strukturalni kontrast s kamenom oplatom pročelja. Ono što konačnom rješenju pridaje dojam »tradicionalnosti«, a što se Albiniju toliko zamjeralo, jest, osim kamenog opločenja, vertikalizam prozorskih osi uličnog pročelja zgrade s dvoranom, koje se suzuju prema vrhu te vizualno izmiruju visinsku razliku dvaju glavnih korpusa. Ako »visoku kuću«



Pogled na zgradu Hrvatskog kulturnog doma iz središta Sušaka
View from the centre of Sušak to the building of the Croatian Cultural Centre



Detalji ostakljenja i opločenja sjevernoga pročelja doma
Details of glazing and paving on the northern façade of the Centre

hotela usporedimo s objektima sličnih karakteristika iz istoga vremena, primjerice, s prvim zagrebačkim neboderom (Löwyjevom stambeno-poslovnom zgradom Radovan iz 1933. godine), onda je Pičman – Albinijevo rješenje korak naprijed budući da je radijus dominacije sušačkoga nebodera u odnosu na zagrebački viši za pet katova.⁴⁸

Ideali epohe u kojoj ovo složeno zdanje nastaje zasnivali su se na korjenitim i sveobuhvatnim promjenama načina gradnje te u demonstraciji primjene novih materijala. Upravo je sušački toranj, kako ga je zamislio Josip Pičman, trebao biti manifest nove estetike stakla i čelika, a brojne izmjene koje je kompleks doživio na putu od zamisli do ostvarenja bile su primarno plod ograničenih financijskih, a manje tehnoloških mogućnosti.

Hrvatski kulturni dom u vrijeme nastanka bio je jedna od najzahtjevnijih gradnji ne samo u državi već i u europskim okvirima. Razlozi su bili nepravilan oblik gradilišta, nezgodna konfiguracija terena i njegova nejednolična sposobnost

preuzimanja tereta, zatim potpuno pomanjkanje slobodnog prostora oko gradilišta kao i zahtjev za smještajem različitih sadržaja na skučenom prostoru. Navedene zadanosti, koje su bile poticajne u Pičmanovu rješenju doma, valja istaknuti i kao ograničavajuće. U urbanističkom smislu težnja pozicioniranja tako složenog objekta u usko središte Sušaka ostavila je u nasljeđe trajne probleme. Pogotovo kada je u pitanju izostanak (i nemogućnost) planiranja garaže te zanemarivanje neminovnog povećanja prometnih potreba Strossmayrove ulice, koja je danas, kao dio istočnog izlaza grada Rijeke, jedna od najfrekventnijih cestovnih arterija.⁴⁹ Iznalaženje nesmetana i primjerena kolnog i pješackog pristupa reprezentativnom zdanju Hrvatskoga kulturnog doma danas ni pod koju cijenu ne bi trebalo biti upitno, posebice s obzirom na činjenicu da kompleks u cjelini pruža izvanredne mogućnosti prenamjene. Kao jedna od mogućih prenamjena nameće se, s obzirom na prostorne preduvjete doma, uređenje kongresnoga centra, koji Rijeka danas nema, premda bi ga kao značajno lučko, sveučilišno, kulturno i turističko središte u



Zaobljeno pročelje peterokatne zgrade doma s dvoranom u Strossmayerovoj ulici
Curved façade of the five-story building with a hall, Strossmayer Street

Stubište četrnaestorokatnog hotela-nebodera Hrvatskog kulturnog doma u Sušaku
Staircase in the fourteen-story hotel-scraper of the Croatian Cultural Centre in Sušak

razvoju trebala imati. Komplex Hrvatskoga kulturnog doma, zbog simboličnoga i stvarnoga značenja ne samo na lokalnoj razini već i šire, svakako zaslužuje izradu projekta obnove i uređenja na temelju natječaja, koji će mu pristupiti **cjelovito**, bez obzira na različite vlasnike. I obnova interijera ovoga vrhunskog primjera hrvatske moderne arhitekture između dva

rata mora poštovati njegov integritet uzimajući u obzir sačuvane Pičmanove i Albinijeve radne studije, zatim detaljne nacрте unutrašnje opreme i mnogobrojnih uređaja, njihove iscrpne popise i opise, troškovnike i slično, što, uostalom, navodimo u tekstu i bilješkama.⁵⁰

Bilješke

- 1
JOSIP PIČMAN, Natječaj za osnove Narodnog doma na Sušaku, u: *Tehnički list*, 7–8 (1935.), 101–105; Projekt Narodnog doma na Sušaku, u: *Gradevinski vjesnik*, 4 (1936.), 54–56; PAVAO JUŠIĆ, Dva portreta (Pičman i Kovačević), u: *Čovjek i prostor*, 58 (1957.); MATKO MEŠTROVIĆ, Od pojedinačnog općem, Zagreb, 1967.; JOSIP SEISSEL, Josip Pičman, (1904.–1936.), u: *Forum*, 1–2 (1976.), 40–44; ZDENKO KOLACIO, Međuratna arhitektura Rijeke i Sušaka, u: *Dometi*, 10–11 (1974.), 77–86; TOMISLAV PREMIERL, Pobjeda moderne, u: *Arhitektura*, 156–157 (1976.), 41–54; TOMISLAV PREMIERL, Josip Pičman, ličnost i djelo, u: *Čovjek i prostor*, 4–5 (1981.); TOMISLAV PREMIERL, Hrvatska moderna arhitektura između dva rata, Zagreb, 1989.; RADMILA MATEJČIĆ, Kako čitati grad, Rijeka, 1993.; ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ, Arhitekt Josip Pičman, Zagreb, 1997.; ERVIN DUBROVIĆ, Dva nebodera – nacionalno i internacionalno u arhitekturi tridesetih godina u Rijeci i Sušaku viđeno u širem kontekstu, u: *Peristil*, 31–32 (1988./89.), 329–336; ANDREJ UCHITYL, Arhitekt Alfred Albini, magistarski rad, Zagreb, 1990.; MARIJAN BRADANOVIĆ, Graditeljstvo Sušaka između dva rata, u: *Moderna arhitektura Rijeke*, Rijeka, 1996., 112–148; VERA GAMBAR MIŠČEVIĆ, Hrvatski kulturni dom na Sušaku, katalog izložbe, Rijeka, 1997.; DARJA RADOVIĆ MAHEČIĆ, Slavko Löwy – sustvaratelj hrvatske moderne arhitekture tridesetih godina, Zagreb, 1999.
- 2
Državni arhiv Rijeka, dalje DAR, Fond Gradskog građevinskog ureda u Sušaku 1922.–1947., dalje JU 48, kutija, dalje kut., 49/ 3. 1. 2. 15. Društveni domovi; HKD (Narodni dom, Gradski dom, Narodni dom kralja Petra II, Sušački neboder, gradnja 1934.–1943.); kut. 50 – Sušački neboder – Gradnja Hrvatskog kulturnog doma u Sušaku; kut. 51/1. Tehnička dokumentacija, 2. Razni spisi, 3. Nabavka dizala.
- 3
»U Rumi, Zemunu, Mitrovici, svugdje se grade hrvatski domovi, samo na Sušaku nitko ne brine za valjanu dvoranu u kojoj bi se mogle davati zabave, vježbe i javna predavanja. Poželjno bi bilo da se domaći imućnici zauzmu za to pitanje te da već jednom povedu akciju za gradnju hrvatskog društvenog doma u Sušaku.« – Hrvatski dom na Sušaku, u: *Novi List*, 11. svibnja 1907., 2.
- 4
Jedan je prijedlog bio da se osnuje konzorcij koji bi na mjestu porušenih kuća izgradio velike elegantne zgrade u koje bi se smjestili javni uredi do tada rastrkani na raznim mjestima. Usporedi u: Za poljepšanje Sušaka, u: *Novi List (riečki)*, 27. rujna 1912., 2.
- 5
Prema nacrtu izrađenom 1925. godine u gradskome Tehničkom odsjeku »dom je trebao imao veličanstven izgled i biti u stilu kazališta«. Usporedi u: Akcija za gradnju Narodnog doma, u: *Novi List*, Sušak, 3. rujna 1925., 3.
- 6
Kulturni život Sušaka, Izgradnja Narodnog doma je prvi preduvjet za podizanje kulturnog života Sušaka, u: *Primorske novine*, 29. listopada 1935., 37.
- 7
Zamisao jedinstvene zgrade u središtu grada, koja okuplja različite sadržaje »u službi javnosti«, prisutna je i u koncipiranju Zakladnog bloka u Zagrebu 1930. godine. Vidi: ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ (bilj. 1), 59.
- 8
JOSIP PIČMAN (bilj. 1), 102.
- 9
Na natječaju sudjeluju i ovlašteni graditelji: Artur Schwabenitz iz Zagreba te David Bunetta, Franjo Matiasić i Boren Emili iz Sušaka, budući izvođač radova.
- 10
DAR, JU 48, kut. 51 – Natječaj za idejnu osnovu radnje Narodnog doma u Sušaku, spis br. 1200, Sušak, 23. siječnja 1935. – Dokument s imenima natjecatelja. Na popisu ne nalazimo ime Alfreda Albinija, premda se u literaturi navodi kao sudionik natječaja.
- 11
Isto, spis br. 2543, Sušak, 16. veljače 1935.
- 12
DAR, JU 48, kut. 51 – Natječaj za idejnu osnovu narodnog Doma u Sušaku, spis br. 6313, Sušak, 6. travnja 1935. – Zapisnik ocjenjivačkog suda sastavljen u Sušaku 3. travnja 1935. godine.
- 13
Josip Pičman (1904.–1936.) arhitekturu diplomira na Tehničkom fakultetu u Zagrebu 1929. godine. Nakon toga odlazi u Berlin, gdje radi u atelieru Hanza Poelziga te sudjeluje u izgradnji tvornice I. G. Farben u Frankfurtu na Majni. Po povratku u Zagreb osniva radnu grupu *Zagreb* s kojom surađuje, ali najčešće djeluje samostalno ili u zajedništvu s arhitektom Josipom Seisselom. Posljednje dvije godine života radi na Tehničkom fakultetu u Zagrebu na Katedri za gospodarsko graditeljstvo. Pičman je u kratkome periodu, između 1929. i 1934. godine, izradio tridesetak projekata, uglavnom natječajnih radova, za koje dobiva priznanja i nagrade (Banovinska palača u Splitu, Glavna pošta i Poštanska štedionica u Beogradu, Zakladni blok u Zagrebu, Glavni kolodvor u Ljubljani, Poljoprivredno-šumarski fakultet u Zagrebu, Narodni dom u Sušaku).
- 14
DARJA RADOVIĆ MAHEČIĆ (bilj. 1), 86–87.
- 15
Alfredu Albiniju najvjerojatnije je pripalo neko od formalnih priznanja jer se među nagrađenim i otkupljenim radovima njegova osnova ne spominje. U natječajnom projektu za Narodni dom Albini predlaže izduženu visoku zgradu s priljubljenim nižim aneksom (kazališnom zgradom) konveksno-konkavnih pročelnih površina koje se prilagođuju tokovima ulica. Uz Strossmayerovu ulicu oblikuje pretp prostor s pristupima u sve sadržaje, koji su diferencirani po vertikalni. Vertikala polualjka (stubišta) oblikovana je s oslonom na riječku međuratnu arhitekturu te »slikovito obilježava rotaciju serpentine«. – Usporedi: ANDREJ UCHITYL (bilj. 1), 138.
- 16
DAR, JU 48, kut 51 – Natječaj za idejnu osnovu narodnog Doma u Sušaku – Obrazloženje projekta Josipa Pičmana; JOSIP PIČMAN (bilj. 1).
- 17
Vizura u obrnutom smjeru manje je zadovoljavala jer je zdanje s te strane bilo »odviše raščlanjeno i nepravilno«, što će se reflektirati i u Albinijevoj konačnoj verziji.
- 18
U odnosu na 16.000 stanovnika Sušaka, 800 sjedala dvorane, uključujući lože na prvom katu i galerije, bila je srednja brojka.
- 19
Mala dvorana s galerijom služi za manje društvene priredbe i predavanja (ima projektor i podij s platnom).
- 20
Kupalište uključuje odjel s kadama i tuševima te rimsko-irsku kupelj s dva manja bazena, ležalicom i terapijom, zatim veliku halu s bazenom (10 x 20 m) i kabinama te sobu za sportski klub. Dnevni kapacitet mu je oko 200 osoba.
- 21
Moskva uvodi za 95% stanovništva parna grijanja dugim vodovima, zatim Brno i Braunschweig.
- 22
Sušak u prošlosti i danas, Sušak kao nacionalni, privredni i kulturni centar Hrvatskog primorja, u: *Primorske novine*, 7. prosinca 1935., 4–5; JOSIP PIČMAN (bilj. 16).

23

Prema pravilniku o natječajima iz 1920. godine, koji je tridesetih godina još bio na snazi, ocjenivački sud mogao je, samo u slučaju da ni jednom radu nije dodijeljena prva nagrada, dati mišljenje o najprimjerenijoj osnovi za izvođenje, što se u praksi nije uvijek poštivalo. Usporedi: DAROVAN TUŠEK, Arhitektonski natječaji u Splitu 1918.–1941., Split, 1994., 20.

24

ZDENKO KOLACIO, Josip Pičman, u: *Čovjek i prostor*, 337–338 (1981.), 29.

25

DAR, JU 48, kut. 51 – Gradnja Narodnog doma, uži natječaj – Odobrenje za put u Zagreb radi sastava programa natječaja, spis br. 8203.

26

Isto. Pismo Zlatka Prikrila Gradskoj štedionici u Sušaku, spis br. 6960.

27

Rad i uspješno poslovanje Gradske štedionice u Sušaku, u: *Primorske novine*, 31. srpnja 1939., 3. Navodno je i Središnji ured za osiguranje radnika u Zagrebu dao Sušaku zajam od 12 milijuna dinara za izgradnju doma. Vidi: Stambeno pitanje grada Sušaka, u: *Primorje*, Sušak, 11. ožujka 1939., 5.

28

U člancima se navode neprecizni i netočni podaci o događajima koji su prethodili smrti Josipa Pičmana »...o čemu bi se iz stare arhive od prije 35 godina moglo iz zapispnika gradskog zastupstva dobiti posve točne podatke«, navodi Đuro Ružić. Usporedi: BRANKO BUNIĆ, Dom u Sušaku, u: *Čovjek i prostor*, 337–338 (1981.), 21–23.

29

U prvobitnoj ideji zasnivanja hrvatskoga društvenog doma u Sušaku početkom 20. stoljeća isticanje hrvatske komponente u nazivu ustanove nije bilo kompromitantno, budući da se domovi takva imena i svrhe grade diljem Austro-Ugarske Monarhije. U razdoblju međuraća, kada na scenu stupa jugoslavenski interes, ustanova dobiva neutralno, ali neprimjereno ime: *Narodni dom*. Navodimo: »Samo ime možda je pogrešno uzeto, jer to nije narodni dom u uobičajenom smislu, već više novo gradsko poduzeće namijenjeno kulturnim, sportskim i poslovjetnim potrebama...« – Sušak u prošlosti i danas ... (bilj. 22), 4–5. Nakon preimenovanja Narodnog doma u Hrvatski kulturni dom 1936. godine novi naziv provlači se kroz 1937. i 1938. godinu. U molbama i izvješćima Sušačkog poglavarstva te u javnim licitacijama za izvedbu radova tijekom 1939. godine spominje se kao Narodni dom Kralja Petra II.

30

ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ, Arhitekt Josip Pičman u Primorju, u: *Dometi*, 8 (1988.), 438; Završeni su radovi na izgradnji srpsko-pravoslavne crkve u Sušaku, u: *Primorske novine*, 22. srpnja 1939., 3.

31

Alfred Albini (1986.–1978.) projektantsku djelatnost započinje u atelieru Viktora Kovačića i Huga Ehrlicha. Kasnije radi samostalno. Projektira stambene i obiteljske kuće, javne zgrade, bavi se pitanjima urbanizma i zaštite spomenika kulture. Od 1925. godine do umirovljenja 1962. godine zaposlen je na Tehničkom fakultetu u Zagrebu. Predaje povijest arhitekture novijega doba, objavljuje nekoliko teoretskih rasprava i analiza modernih strujanja u arhitekturi. Albini je, u vrijeme kada Pičman studira arhitekturu, asistent profesor Hugi Ehrlichu na kolegiju Arhitektonske kompozicije. U pogledu stila u arhitekturi Ehrlichovi i Albinijevi stavovi se podudaraju. Obojica zastupaju umjereni modernizam s oslonom na tradiciju, a do popuštanja prema novom kod profesora Ehrlicha dolazi kao posljedica pritiska studenata te zbog širenja i afirmacije moderne u svijetu, što je bilo od presudnog utjecaja za njezino konačno prihvaćanje u okviru zagrebačke škole arhitekture. – Usporedi: A. UCHITYL I Z. BARIŠIĆ, Alfred Albini, u: *Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet*, Zagreb, 1999./2000.,

175; BRANKO BUNIĆ, Josip Pičman, školovanje, u: *Čovjek i prostor*, 337–338 (1981.), 15–17.

32

Albini je, kao i Pičman, napravio tri varijante prije izvedbenog plana, i to u vremenu od 1936. do 1938. godine. Sačuvan je njegov idejni projekt, koji je doslovna razrada Pičmanova natječajnog rada, nakon čega su uslijedile promjene. Usporedi: ANDREJ UCHITYL (bilj. 1), 143. – Razlog zašto je baš Albiniju povjerena izgradnja sušačkoga doma vjerojatno leži u činjenici da iste godine preuzima kolegije Arhitektonska kompozicija i Arhitektura najnovijeg doba, te je stoga bio najkompetentnija osoba za navedeni zadatak.

33

ANDREJ UCHITYL (bilj. 1), 144.

34

DAR, JU 48, kut. 51 – Pismo Zlatka Prikrila Alfredu Albiniju na Tehnički fakultet, 17. kolovoza 1936.

35

Na položajnom nacrtu zemljišta iz 1938. godine još je uvijek upisano vlasništvo nasljednika Đure Ružića, a za podizanje doma Općina je zemljište tek trebala otkupiti (DAR, JU 48, kut. 49 – Hrvatski kulturni dom, položajni nacrt zemljišta, Sušak, 22. veljače 1938.).

36

Hrvatski kulturni dom bit će izgrađen do 1. decembra 1938., u: *Primorske novine*, Sušak, 8. siječnja 1937., 3; Hrvatski kulturni dom grada Sušaka sagrađit će domaći graditelji, u: *Primorske novine*, Sušak, 24. veljače 1937., 3; Odobrenje nadoplate za gradnju Hrvatskog kulturnog doma grada Sušaka, u: *Primorske novine*, Sušak, 29. srpnja 1937., 3; Djelomičan zastoj u gradnji Hrvatskog kulturnog doma, u: *Primorske novine*, 29. rujna 1937., 3; Nema više smetnji gradnji Hrvatskog kulturnog doma grada Sušaka, u: *Primorske novine*, 706, Sušak, 6. studenog 1937., 5.

37

Uzima se u obzir i djelovanje potresa, a konzultiraju se talijanski i grčki propisi koji su bili najpodesniji za ovaj primjer. Pokazuje se i zanimanje kako je to riješeno na Šubicevu »Nebotičniku«.

38

Beton se priprema u miješalicama Regulus, tada najmodernijima u njemačkoj industriji tih strojeva.

39

Tehnički prikaz gradnje Hrvatskog kulturnog doma u Sušaku, u: *Primorske novine*, Sušak, 2. listopada 1937., 5.

40

Sušački poduzetnici posao su dobili zaključkom Gradskog vijeća u veljači 1937. godine, što u ožujku iste godine svojim rješenjem potvrđuje Kraljevska banska uprava u Zagrebu. Ugovorom se obvezuju sve građevinske radove izvesti za cijenu od 8 milijuna dinara.

41

U Kraljevini Jugoslaviji upotreba Isteg čelika za izradu armiranobetonskih konstrukcija odobrena je zamjenom njemačkih propisa sa švicarskim 16. studenog 1935. (DAR, JU 48, kut. 51 – Gradnja Narodnog doma kralja Petra II u Sušaku, razni spisi); *Grđevinski vjesnik*, 4 (1936.), 61.

42

Tijekom gradnje doma u javnosti prevladava zadovoljstvo s pothvatom. Navodimo: »Sama palača svojom će grandioznošću i veličinom dati našem gradu ono što mu je očevitno manjkalo, monumentalnu i modernu građevinu koja bi i većim gradovima nego što je naš bila na ponos i ures.« – Naš Hrvatski kulturni dom, Pišu nam iz građanstva, u: *Primorske novine*, Sušak, 9. siječnja 1937., 2.; Idejna skica palače Hrvatskog kulturnog doma, u: *Primorske novine*, Sušak, 20. veljače 1937., 1; Nakon dovršenja Narodnog doma oglasila se građanska kritika zbog nerazumijevanje jezika moderne arhitekture. Navodimo:

»Ne treba nikoga ni kritizirati ni reći, nego baciti pogled sa sjeverne strane na Kulturni dom, pa da se vidi sve one nemoguće svodove, zidove i onu tvorničku disharmoniju. Kulturni dom i onako nema nego dvije strane. Jedna strana naslonjena je na kuću gospodina Ružića, prednja strana nije nikakvom stranom, jer je teren uzan, postoji jedino južna strana i djelomično sjeverna na koju je arhitekt Albini iz Zagreba zaboravio.« – Jedan arhitektonski kič, u: *Primorje*, Sušak, 10. prosinca 1938., 4; Zabilježen je i apel nekoliko stotina radničkih obitelji ogorčenih izgradnjom doma: »S radničkim novcem podižu se luksuzne palače umjesto radničkih stanova i socijalnih ustanova. Ulažu se milijunske sume u ukrašavanje centra grada. Jedan od rekorda, čime se ne mogu pohvaliti ni gradovi s pet puta većim brojem stanovnika, jest gradnja doma. Pod kakvim se okolnostima ta zgrada radi vidi svaki Sušačan, jer se već nekoliko puta prestalo s gradnjom. Razlog je jasan, nema para pa ih se treba naći. Najprije 30 milijuna dinara iz blagajne grada, a 90% nezaštićenih i bijednih radnika neće moći da se posvete kulturi i prosvjeti, jer nedostaje sredstava za život.« – Stambeno pitanje grada Sušaka, u: *Primorje*, Sušak, 11. ožujka 1939., 5.

43

Tih godina od istog se kamena izvodi i fasada Meštrovićeve vile u Splitu kao i balustrada potpornog zida u Strossmayerovoj ulici u Sušaku.

44

Obrtnički radovi utvrđuju se na temelju nacрта, a zahtijeva se izvrsnost upotrijebljenog materijala: za ulazna krila vestibula koriste se obrubi od bakrenoga čeličnog lima, za okove se upotrebljavaju prvorazredni proizvodi »Yale« i »Wehagsil«, za vanjske armature bijeli metal (legura od 22% čistog nikla), uređaji pozornice su vrhunski itd. (DAR, JU 48, kut. 51 – Gradnja Narodnog doma kralja Petra II u Sušaku. Troškovnik i posebni uvjeti za radnje unutrašnjeg uređaja).

45

Klesarski radovi povjeravaju se Rudolfu Matkoviću i Vladimiru Piškuliću, pouzdanim i provjerenim majstorima iz Sušaka (DAR, JU 48, kut. 51 – Gradnja Narodnog doma kralja Petra II u Sušaku. Popis angažiranih majstora, spis br. 3865).

46

Sintagmu »znak današnjice« Pičman prvi put upotrebljava u promišljanju svrhe izgradnje Zakladnog bloka u Zagrebu. Vidi: ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ (bilj. 1), 56.

47

ERVIN DUBROVIĆ (bilj. 1), 333.

48

Usporedi: DARJA RADOVIĆ MAHEČIĆ (bilj. 1), 45.

49

Pičman to rješava na sljedeći način: »U vezi s rješenjem prometa, za koji su dovoljno široko predviđeni kolni potezi, ispravljena je građevna linija u Strossmayerovoj ulici u pravac, čime se povećava širina pločnika i olakšava prilaženje u zgradu, posebno za vrijeme priredaba. Kod pojačanog kolnog prometa, dostatno je da se, na kratkoj spojnici od Strossmayerove ulice na Boulevard, obavlja samo jednim smjerom. Time se oslobađa dio ceste koji može služiti za parkiranje automobila. Po svršetku priredaba kola se vraćaju preko Jelačićevog trga, okrugom, natrag pred zgradu.« – JOSIP PIČMAN (bilj. 1), 103.

50

O problemu parcijalnih rješenja, što u pristupu problemu obnove Hrvatskoga kulturnog doma znači »kontinuitet improvizacijskog pristupa«. Vidi u: MARIJAN BRADANOVIĆ, O Hrvatskom kulturnom domu, u: *Sušačka revija*, 13 (1996.), 40–41.

Summary

Julija Lozzi Barković

Croatian Cultural Centre in Sušak – A Contribution to its Research and Evaluation

The idea of building a cultural centre in Sušak was born in 1907. World War I and the Italian occupation postponed its realisation for a while, but it was resumed in 1934. Beside the fact that the city needed such a centre, the reasons for its building belonged to a broader national and international sphere.

The competition for the best project was won by architect Josip Pičman, whose design was acknowledged as superior both in its concept and its elaboration, since it entirely corresponded to the basic idea that the tourist hotel complex with its coffee-house and restaurant should be separated from the building tract for public purposes. Despite that, the two parts were interconnected, which resulted in a light structure, necessary in the narrow location in the town's centre.

The realisation of the project was understood as the fulfilment of a »basic need of Sušak«, but the budget of the first-awarded project required considerable finances. Therefore, an additional competition was announced between the three awarded projects in order to create a basis for fulfilling all wishes and remaining within the cost limitations.

After the tragedy of Pičman's suicide as the result of the aforementioned events, architect Alfred Albin was in charge of modifying the project and building the centre. At the request of the local authorities, he greatly reduced its features (e.g. the swimming pool and the residential quarters) and narrowed down the hotel building. The new conception dispensed with

the originally planned terrace in the front, which was, together with the restaurant and the coffee-house, moved to the space between the two main sections – the skyscraper (hotel) and the tract with the hall.

Ideals of the period in which the complex was constructed reflected the deep and far-reaching changes in the building methods and the application of new materials. The cultural centre of Sušak, as it was conceived by Josip Pičman and completed by Alfred Albin, is a manifesto of the new aesthetics of glass and steel, while numerous changes, which it suffered on its way from the project to a ready building, resulted from financial limitations rather than the technological deficiencies of the period.

Therefore, this study offers the socio-critical view of the milieu, which at a certain moment imposed itself a task that it was not able to solve. The author also emphasises the high quality and innovation in the realisation of the Croatian Cultural Centre, which was at the time of its construction among the most demanding projects both in Croatia and in Europe, as well as the quality and authenticity of the material employed in both the internal and external furnishing, which shows that this representative example of modern architecture also respected regional identity.

Key words: Croatian cultural centre, Sušak, 20th century, modern architecture